संस्कृत

ग्रं. नं. ४८

धर्मशास्त्र

३२८ स्मृ: ५६०

गोपीनाथकृत ज्ञातिदर्पण

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(1)

॥अथजातिदर्पणग्रंथप्रारंभः॥श्रीगजाननप्रसन्न॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(२)

जाति० १

श्रीगणेशायनमः॥ ग्रंथोजातिविवेकाख्योगोपीनाथेनयः कृतः॥ तस्यप्रदर्शनार्थायक्रियते
जातिदर्पणः॥ आचारेव्यवहारेचप्रायश्चित्तेविशेषतः॥ ज्ञात्वाजातिविवेकंतुद्विजःसभ्यत्वमर्ह
ति॥ २॥ ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रावर्णाःप्रोक्ताःस्वयंभुवा॥ तेषांधर्माःपृथक्ख्यातास्त्रयःपूर्वेद्विजा
तयः॥ ३॥ वर्णेभ्योयेसमुद्भूताःप्रतिलोमानुलोमजाः॥ तान्सर्वान्संप्रवक्ष्यामिनामकर्मविभेदतः॥
याज्ञवल्क्यः॥ तिस्रोवर्णानुपूर्व्येणद्वेतथैकायथाक्रमं॥ ब्राह्मण्याक्षत्रियविशांभार्याःस्युःशूद्रजन्म
नः॥ ५॥ मूर्धावसिक्तोंबष्ठश्चनिषादोब्रह्म[illegible]मात्॥ माहिष्योग्रौक्षत्रियत्तेनुलोमाःकरणोवि
शः॥ ६॥ इत्यनुलोमषट्कं॥ आयोगवश्चक्षत्ता[illegible]चंडालःशूद्रसंभवः॥ विशोमागधवैदेहौनृपात्सू
तोविलोमजः॥ ७॥ इतिप्रतिलोमषट्कं॥ तथाचमनुः॥ विप्रान्मूर्धावसिक्तस्तुक्षत्रियायांविशःस्त्रि
यां॥ जातोंबष्ठस्तुशूद्रायांनिषादःपारशवोपिवा॥ ८॥ माहिष्योग्रौप्रजायेतांविट्शूद्रामनयोर्नृपात्॥
शूद्रायांकरणोवैश्याद्विन्नास्वेषविधिःस्मृतः॥ एतेऽनुलोमाःषट्॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतोवैश्या १
द्वैदेहकस्तथा॥ शूद्राज्जातस्तुचांडालःसर्वधर्मबहिःकृतः॥ क्षत्रियामागधंवैश्यात्शूद्रात्क्षत्तार

(२अ)

मेवच ॥ २२ ॥ शूद्रायांयोगवंवैश्यायांजनय[illegible]सुतं ॥ माहिष्येणकरण्यांतुरथकारःप्रजायते ॥ असंस्कृतास्तुवि
ज्ञेयाप्रतिलोमानुलोमजाइति मनुस्मरण[illegible] ॥ [illegible]नुलोमाःप्रतिलोमाद्वादश ॥ १२ ॥ रथकारस्त्वेकःसोप्यनुलोमः ॥
एभ्यश्चाष्टचत्वारिंशन्मिश्रजातिभेदा[illegible] ॥ ४८ ॥ तेचभेदाः ॥ अथतेषांसमूहनिरूपणं ॥ अधुनासंप्रवक्ष्या
मिसमूहान्लोकविश्रुतान् ॥ प्रतिलोमा[illegible]दशास्मृताः ॥ पृथक्तेवर्णासंमिश्राःषष्टिस्तेस्युःप्रजाभिधाः ॥
तेषांसंख्यायथा ॥ मणिकांस्यघट[illegible]ः ॥ सिंदोलेसोनिरेनिलीसोलिकः किंशूकस्तथा ॥ पांशुलः
कर्मचांडालेरोमिकोबंधुलस्तथा[illegible]र[illegible]श्वपाकोष्टादशास्मृताः ॥ इत्यष्टादशासमूहः ॥ मालाकारःशा
बरश्चशाल्मसेमोकलिकस्तथ[illegible]ःपुल्कस[illegible]श्वपचःसप्तचप्रजाः ॥ इतिसप्तप्रजासमूहः ॥ रजकव्याधशैलू
षवेणुचर्मोपजीतः ॥ एते[illegible]षुमध्यमाःपरिक[illegible]र्तिताः ॥ इतिमध्यमाःपंच ॥ रजकश्चर्मकारश्चनटोबुरुडएवच ॥
केवर्तभेदभिल्[illegible]मास्यजाःस्मृताः ॥ इतिसप्तांत्यजाः ॥ चंडालःपुल्कसोम्लेछःश्वपाकःपतितस्तथा ॥ एते
[illegible]पातकीनांसमाः ॥ एतेमहापंचपातकिनःसमाः ॥ मतांतरं ॥ अलोमिकोमणीकारस्तुतुवायश्च
लोमकः ॥ नापितोदासकश्चैवप्रस्त्यामध्यमाश्चषट् ॥ ६ ॥ कंसकोदारुकश्चैवचारकःकांस्यघट्टकः ॥ लोहकारकं

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

ककारश्चप्रसूताघृतमानुषट् ॥ कुंडगोलककौ आश्वलायनः ॥ माहिषेयश्चैव कुंडो वृषलेयश्च गोलकः ॥ निंद्यावेतौ
हि लोकेस्मिन् कथं जातस्तदुच्यते ॥ महिषीसोच्यते भार्या भागेनोपार्जितं धनं ॥ तस्यां यो जायते पुत्रो माहिषेयस्तु संस्कृतः ॥
पितुर्गेहे तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ॥ सा कन्या वृषली ज्ञेया वृषलेयस्तु तत्सुतः इति वचनात् ॥ अन्यच्च ॥ अमृते जा
रजः कुंडो मृते भर्तरि गोलकः ॥ इति द्वौ कुंडगोलकौ प्रा[illegible]डोमनूक्तप्रकारेण संस्कार्यौ ॥ माहिषेयः वृषलः० गोल
कः ॥ एवं षष्टिप्रजाः ॥ प्रसंगात् संस्काराश्चात्र निरूप्यते ॥ द्विजानां षोडश प्रोक्ताः शूद्राणां द्वादशैव हि ॥ पंचैव मिश्र
जातीनां संस्काराः कुलधर्मतः ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतो जातकर्म च ॥ नामकार्यं निष्क्रमणमन्नप्राशनं चौलकं ॥
मौंजी वेदमहानाम्नी महाव्रतमतः परं ॥ उपनिषद्व्रतं गोदानं समावर्तनकं स्मृतं ॥ विवाहापुत्रकामाय संस्काराः षोड
श स्मृताः ॥ वेदव्रतोपनयनमहानाम्नी महाव्रतं ॥ विना द्वादश शूद्राणां संस्कारा नाममंत्रकाः ॥ अष्टमां गत्यमाद्यंस्या
त्संनामकरणं परं ॥ अन्नप्राशनं चौलं च विवाहः पंचमः स्मृतः ॥ द्विजानां षोडश ॥ शूद्राणां द्वादश ॥ मिश्रजातीनां
पंच ॥ अनुलोमप्रतिलोमारथकारांताः कायस्थजननाभ्राकृएते सर्वे संस्कार्या एव ॥ अथाष्टाचत्वारिंशत् मिश्रसं २
करजातयः ॥ तासां जन्मकर्मजीविका निरूप्यते ॥ अष्टाध्यायस्तु भेदास्ते षष्टिर्द्वादशसंयुताः ॥ हतास्ते षष्टितः संख्य:

(3A)

षट्त्रिंशच्छतसंख्यया॥ तेषांभेदानुभेदाश्चप्रभवंतिकलौयुगे॥ असंख्याताास्तुजायंतेतान्वक्तुंकःप्रगल्भते॥ वर्णातःकथि
ताःकाश्चित्पूर्वसंकरजातयः॥ तासांनामानिकर्माणिधर्माधर्मान्ब्रुवेधुना॥ वैद्यवस्त्रीपुष्यशेखरा॥ ब्राह्मणात्भोजमाग
धंअजनयत्॥ सलोकेभोजमागधः॥१॥ भोजमागधकन्याविप्रात्शाश्वतिकंप्रासूतसश॥ श्वतिकोदेवलकःविष्णोःप्रति
मापूजकःशंखचक्रादिचिन्हितःप्रतिमापूजाद्रव्यभक्षणात्तस्यजीविका अपेयापः अभोज्यान्नःअस्पृश्यःलोकेबडवादेव
लकः॥२॥ क्षत्रिणीविप्राभ्यांमूर्धावसिक्तकःपुत्रोजातःसराजन्यःक्षत्रियधर्मेभ्योप्यधिकःक्षात्रकर्मतज्जीविका अयंमूर
र्धावसिक्तकःक्षत्रियः॥३॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियात्प्रातिलोम्येनसूतोजातःक्षत्रधर्मवान्किंचित्क्षत्रियान्न्यूनःगजबंधनमश्वा
नांवाहनंसारथेःकर्मकर्तव्यंजीविकासूतवोढ्वेश्यधर्मेनाधिकारः॥ सूतःसारथी॥४॥ वैश्यस्त्रीद्विजाभ्यामंबष्टोजातः
अनुलोमेसोट्वैश्याधिकःसधर्माधिकारीअनेननरवाजिनांचिकित्साकर्तव्या॥ सप्तपंचतिस्त्रोवासंहिताअभ्य
स्यभेषजंदातव्यं॥ अनधीतस्यौषधदातुःकरौराज्ञाछेत्तव्यौवध्यवाग्भट्टश्चासनात्॥ अयमंबष्टःसर्ववर्णानांवैद्यः॥५॥
वैश्यायांक्षत्रियादनुलोमोमाहिष्योजातः॥ सोप्यधिकारकर्ताअस्यव्रतबंधादिकमस्ति॥ अयंवैश्यधर्मीज्योतिषंशकुनंस्व
रशास्त्रमभ्यसेत्तेनजीविका अयंमाहिष्योज्योतिषी॥६॥ क्षत्रिणीवैश्ययोर्मागधोजातः॥ सबंदीजनः॥ व्रतबंधहीनः॥ शूद्रा

(५)

जा·ति·
३

त्किंचिदधिकः॥ राज्ञांगद्यपद्यादिकवचनेनवर्णनक्रियाजीवी बंदीजनोभाटः॥७॥ माहिष्येणाकरण्यां वधकारोजातः॥
तस्योपनयनंनास्ति॥ अयंशूद्रसमानधर्मा शिल्पवृत्त्यालोकेजीविकारथकारः सुतारे॥८॥ शूद्रायांविप्रात्पारस
वोजातः॥ समहाशूद्रः॥ शूद्रादुत्तमः॥ अस्यस्नानंयोगंपवित्रकमस्तिअयंस्वर्णहारीस्वर्णकारः॥ राज्ञांदंड्योग्यः
लोकेसोनारः॥९॥ माहिष्यांविप्रात्आभीरोजातस्तन वस्तव्यंयत्रतृणजलबाहुल्यंतत्रगंतव्यंगोमहीषीणांदुग्ध
दधिघृततक्रविक्रयेणवृत्तिः अयंशूद्रादुत्तमः॥ स पनापितोद्रतिमनुस्मरणात्लोकेआभीरोगोळी॥१०॥
संस्कारहीनव्रात्यविप्राद्ब्राह्मण्यायःपुत्रोजातः सभूर्जकंटकः॥ भूर्जकंटकात्ब्राह्मण्यांआवर्तकोजातः आवर्तकात्ब्राह्म
ण्यांकटधानोजातः॥ कटधानात्ब्राह्मण्यांपुष्पशेखरोजातः॥ चत्वारोप्येतेव्रात्यद्विजसंभवाः वेदवातेषांकर्माणितैःगी
तगाथाप्रबंधादिभिर्देशभाषाभिर्गेयंहरिहरोवल्योसाजीविकाएतेशूद्रादुत्तमाः लोकेवेदुवा॥१४॥ शूद्रात्क्षत्रियायो
रुग्रोजातः क्रूरकर्मासशस्त्रास्त्राभ्यांसंग्रामकुशलः शूद्रधर्माक्षात्रवृत्तिः लोकेरजपूत॥१५॥ उग्रात्रजपूतस्त्रीमागध
बंदीजनात्कुंतलंसूतेसकुंतलोनापितः नाभेरूर्ध्वक्षौरकर्मकर्ताउत्तमोनापितः साजीविकाकुंतलोनापितः॥१६॥ ३
विप्रात्शूद्रकन्यायांसन्नेभ्यापरोनापितः॥ शूद्रधर्माधिकः॥१६॥ नाभेरधोगुह्यकेशवपनकर्तानापितश्चाधमस्तृतीयो

(9A)

नापितः॥१७॥ शूद्रा क्षत्रिया व्रात्यक्षत्रियात् पुत्रं सूते स झल्लः॥ शूद्रधर्मा राजपुत्रान् शास्त्रास्त्रनिपुणान् कृत्वा तेभ्यो
धनेन तस्य जीविका लोके झल्लो राजगुरुः॥१८॥ क्षत्रिणी झल्लसंयोगात् मल्लो जातः॥ तेन बाहुयुद्धादिना राज्ञां कौतुकं
दर्शयित्वा तेभ्यो धनं लब्ध्वा जीविका स शूद्रधर्मा लोके मल्लो जेठी॥१९॥ वैश्यात् शूद्रायां वैतालिको जातः स चारणः शू
द्रात् हीनः॥ तेन राज्ञां ब्राह्मणानां गुणावर्णनं कर्तव्यं संगीतकामशास्त्रेण तस्य वृत्तिः सेवैतालिकः प्रातर्गायकः॥२०॥ मा
हिष्यवनितायं वैदेहात् पुत्रं सूते स कायस्थः॥ कायस्थलक्षणं मनुशास्त्रे सोक्तं॥ काकाल्लौल्यं यमात्क्रौर्यं स्थापतेरथकृंत
नं॥ आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्थं निर्ममे विधिः॥ ... चसंस्कारवान्॥ नेच॥ अष्टमंगल्यनामकरणान्नप्राशन
चोलविवाहा मनुनोक्ताः॥ मिश्रजातिः कायस्थः॥ ... माना लिपिलेखनेबीजलीलावत्यागणितमभ्यस्य चातुर्वर्ण्य
सेवा कर्तव्या॥ शूद्रादधमः॥ अस्य शिखायज्ञोप... धौत्रं देवतास्पर्शः तीर्थसेवा देवताराधनं न कार्यं॥ स्ना
नं संन्यासो मंत्रसाधनमस्य सर्वं पापावहं भवति॥ कायस्थः लोके कायितपरभू॥२३॥ ब्राह्मण्यां वैश्यात् कन्या वैदेही जा
ता सा विप्रात् पुत्रं चुबुकं सूते स राज्ञां छत्रधरस्तेन सर्ववर्णेषु जलविक्रयः कर्तव्यः॥ स शूद्रादधिकः जलविक्रय छत्रधारणं
जीविका चुबुकः॥ छत्रधारः वादी॥२२॥ द्विजात् शूद्रायां निषादी जाता सो द्विजतः पोष्टिकाभिधान् दोलावाहकान् पुत्रान् सू
ते तेराज्ञां दोलावाहा छागलाकावडिकावाहास्ते रिंधनानां विक्रयः कर्तव्यः तेषां धर्मा नेकेचन लोके कहार भोई संज्ञिकाः पो

Joint project of Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

पोष्टिकाभिधाः॥२३॥ क्षत्रिण्यांवैश्याद्वंदिनीकन्यायांजातासाद्विजातमंगुतावडिकंप्रासूततेनमंगुनगरग्रामदेशरुछा
नूचारान्धृत्वानीयतान्बंधनागारेक्षिप्त्वातेषांरक्षणंकृत्वातेभ्योधनंग्राह्यंसावृत्तिःमंगुःबंदिवानरक्षक॥२४॥
वैश्यायांविप्रात्तथाअंबष्टकन्याजातासाद्विजाच्छिष्टात्रहस्येप्रासूततस्ककांसारःकालिकःपूजकःकांस्यपात्राणिरचये
त्॥विक्रयेच्च॥सशूद्रधर्मालोकेकांसारोन्वर्थनामा॥२५॥शूद्रात्क्षत्रियायांजातायाकन्यायांसंशकासाब्राह्मणाद्यं
सूतेसकुंभकारकः॥शूद्रान्नीचोमृन्मयघटानांकर्तावृत्तः॥कुंभकारःकुंभारः॥२६॥क्षत्रिण्यांशूद्राज्जाताया
यारसवीकन्यासाक्षत्रियात्पुत्रंसूतेसताम्रकुट्टकःतेनकांसारेसहसंसर्गःकर्तव्यःताम्रपात्राणांघट्टनक्रियातस्य
वृत्तिः॥२७॥पारसवीस्वर्णकारस्त्रीकिनाशःस्तबटः॥ब्राह्मण्यांचवैश्याद्योवैदेहकोजातःतेनराज्ञांशुद्धांतेअंतःपुरे
स्थित्वाराज्ञीनांरक्षणंकर्तव्यंतेनसामान्यवनितायोग्यान॥भाटीतस्यजीविकासशूद्राधीनःपण्यांगनानांराज्ञांचतद्दिष्ट
यासंगतंकुर्यात्॥नभूपजीवितासायेप्राणेशाःपतयःनिश्चितासुयःसंगतस्तासांसपतिःचतुःषष्टिकलाः॥कामशास्त्र
तदनुजीवितंताःकलाःभरतशास्त्रात्॥वेदांगागमशास्त्रशिल्पकविता रुत्वातौर्यत्रिकंद्यूतास्त्राद्भुतवादसूपरचना
चित्रंपर्णवेधकं॥नानारत्नपुराणलेखपुरुषस्त्रीधातुभाषालिपिप्रश्नानाटककेकिदंतितुरगप्रेक्षाचसामुद्रिकं॥१॥श
य्याभोजनपुष्पमर्दनविभूषाबंधसेवागितज्ञानंरज्जुतरीरुभारुतिःसौख्याष्टभोगेषुधीः॥त्राणंचारिविषाग्निवारि ४

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(5A)

पुरुषाभ्यासंगशीर्षेषुपदुर्गोरामकृतिः पटद्विप चमत्काराः शिवार्चादयः ॥२॥ भोगाष्टकं च ॥ सुगंधवनितावस्त्रंगीत
तांबूलभोजन ॥ शय्या च भूषणं चैते चाष्टभोगाः प्रकीर्तिताः ॥ रतिरहस्यात् ॥ कामशास्त्रं यथा ॥ नातिस्वभावगुणा
दोषजेकर्मचेष्टाभावेंगितेष्वविकलोर्यतिमंत्रगूढः ॥ लब्धांपियः श्वेलतियोवनमंगनानांकिंनारीकेलफलमाप्य
कविः करोति ॥ वैदेहिकः चिटः लोकेन टवाढवा ॥२८॥ क्षत्रिणी शूद्रात् ॥ छेतारं सूते स पारधी वर्णबहिष्कृतः ॥ शू
द्रा दतिनीचः पापघ्यर्थं वागुरापाशपाणिरारण्यपशुमृगाणामंतकः क्रूरो मांसजीवि घंटपायड्डिकांकरेगृहीत्वा रात्रौ
वने भ्रमति तत्स्य द्विधा पापर्धिश्वोक्ता व्यामभंचूर्णांमृगापक्षिणां मधुनो विक्रयं कृत्वा तद्धनेन तस्य जीविका ॥ ॥
इति छेताघ्यानिपारधी ॥२९॥ वैश्यस्त्रीक्षत्रियया[illegible]माहिष्यः पुत्रः तस्मान्निषाद्यां यो जातः स माला कारः तेन वाप्यादि
जलेन स्वक्षेत्रे शाककुसुमानि वर्धयेत् धनार्थं वि[क्र]येत् ॥ स च ज्ञातहीन स्वसमूहसभके स प्रभुत तस्य तदेव निर्वृत्तिः ॥
माकारो माळी ॥३०॥ क्षत्रियाब्राह्मण्यां जातः सूतः ब्राह्मण्यां वैश्याज्जाता या वैदेही सा सूतात्पुत्रं सूते स सूदसंज्ञकः लेख्या
दिरसानां चतुर्विधानां पाककर्ता अन्नमांसपक्वान्नव्यंजनाभामपि का कारः स एव ॥ तेन सूपशास्त्रोक्तप्रकारेण स्वादु
म्लुलवणकटुतिक्तोषणकषायेकेः ॥ नळपाकादिनाम्ना पाकः कार्यः सा जीविका ॥ लोके सूदः रा ध्ववर्णादि शभाषया से
यः ॥३१॥ शूद्रोद्वैश्यायामायोगवी कन्या जाता ब्राह्मण्यां वैश्योद्वैदेहको जातस्तयोः सकाशान्मैत्रेयो जातस्तेनोषःका

(६)

जाति· ५

तेलोकानांप्रबोधार्थंकरेघंटामुच्चस्वरांगृहीत्वालक्षितांभेरवींगायन्नूनगरवीथ्यांभ्रमणंकर्तव्यंतस्यसावृत्तिः॥ मैत्रेयो
घांटगस्तीथाडिवाढोकूणेकारः॥ ३२॥ आयोगवीपाथरटीवेदेहःसाबाङी॥ द्विजवैश्याभ्यांकन्यांबष्ठाजाताब्राह्म
ण्यांवैश्याद्वैदेहकःपुत्रस्तस्मादंबष्ठावेनंपुत्रमसूतसवेनोहरिमेरवलसंज्ञकस्तेनचित्रनाट्यंलोकानांदर्शयित्वालोका
नांनक्षत्रग्रहकेथनेनवृत्तिर्नक्षत्रसूचकोऽज्योतिषीलोकेसर्वदाभाषयावेनोज्ञेयः॥ ३३॥ वैश्याक्षत्रिययोःसंयोगा
न्माहिष्यांगनाजाताक्षत्रिणीवैश्ययोर्मागधःपुत्रस्तस्मात्स्त्रीमाहिष्याशुद्धमार्गकसंज्ञंपुत्रमसूतसशूद्राध्यीनस्तेन
गीतंचतुर्विधवाद्यंतदभ्यस्यजीवनार्थंमंगलकार्ये[illegible]ध्यंकर्त्तव्यंगीतंत्रिविधंवाद्यंनृत्यंगीतोत्तमकं॥ वाद्यंचतुर्वि
धममरसिंहात्॥ ततंतुवीणादिकंवाद्यमानध्यंमुरज[illegible]दिकं॥ वंशादिकंतुसुषिरंकांस्यतालादिकंघनमित्यादितस्य
जीविका॥ शुद्धमार्गकोमादळीलोकेघडशी॥ ३४॥ [illegible] वैश्यायामायोगवीजातासाकायस्थात्सैरंध्रंपुत्रमसूत
सशूद्राध्यीनःद्विजातीनांसेवकस्तेनद्विजानांपादप्रक्षालनंनेत्रांजनंकेशप्रसाधनंमृगनाभिचंद्रयोगेनांगेषुशृंगारर
चनंप्रतिदिनंकर्तव्यं॥ तस्यस्त्रीसैरंध्रिका॥ तल्लक्षणंविश्वंभरउपस्थात्॥ चतुःषष्टिकलाभिज्ञारूपशीलादिसेविनी॥
प्रसाधनेतिचतुरासैरंध्रीसाप्रकीर्तिता॥ सद्विजातिस्त्रीणांसेवांसैरंध्र्याकर्तव्या॥ सैरंध्रकःसैरंध्रिकातत्त्वमेणाज्ञेयो॥ ५
सुगंधतैलादिलापकःसैरंध्रः॥ लोकेनुकेफरस॥ ३५॥ विप्रात्शूद्र्यांनिषादश्चोसन्नःक्षत्रियनिषादीसंयोगात्कन्यामा

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(6A)

जाता सा निषादात् जांधिकं सूते स जांधिको द्विजानां लेखव्यहारकः देशाद्देशांतरं गंतासा जीविका॥ जांधिको जासूदका
शीदसंज्ञः॥३६॥ अथ भस्मांकुरः॥ ये शूद्राः पाशुपतास्तपोधर्मपरायणास्ते आरूढपतिताः स्युस्त एव शूद्रपण्यांगनार
तास्तेभ्यस्ताभ्यश्च संजातोयः स भस्मांकुरः स जटाभस्मधारी शिवलिंगं प्रपूजयेत्॥ गोविंदार्णवेपि॥ शूद्रात्तु वेश्यायां
वणिकजनः॥ लोके वाणी॥ शिवलिंगस्य अक्षताफलनीवृत वस्त्रधनद्रव्यक्षेत्रादि शिवायदत्तं तत्सर्वं तेनैव शिवनि
र्माल्यादि भस्मांकुरणग्राह्यं त्रिष्वस्वाधिकारी॥ स एव भस्मांकुरभेदः॥ नंदीपुराणे॥ शैवाः पशुपताश्चैव महाव्रतधरा
स्तथा॥ केचित्कालमुखाः प्रोक्ता जटिलाजंगमादय [illegible] षाडिनः केचिद्वणिकवृत्त्यानुजीवनं॥ गर्धभारोहणं तेषां
मृतशौचं न तु कचित्॥ आशौचे पायसादीनां भक्षण [illegible] कीर्तितं॥ शैवाः पाशुपताः महाव्रतधराः तुर्याः कालमुखाः जंग
मादयोनंदिकेश्वरेणोक्ताः ज्ञातव्याः॥ विस्तरभया [illegible] रिताः॥ ते सर्वेपि भस्मरुद्राक्षधारकालोके जटिलादयः कू
लीउद्दृष्टव्याः॥ भस्मांकुरालोके गुरवसंज्ञः॥३७॥ क्षत्रियां शूद्रात् क्षत्ताजातः क्षत्रियादुग्रा शूद्र्यामुत्पन्नाक्षत्तुरुग्राभ्यां
क्षेमकोजातः स शूद्राधीनो वर्णानां नगराणां द्वाररक्षकः द्वाररक्षणं तस्य जीविका॥ क्षेमको दारवंठकरः॥३८॥ ब्राह्म
ण्यां वैश्यात् वैदेहिका जाता विप्रात् वैश्यायामंबष्ठो जातस्ताभ्यां जातः कुशीलवः स संगीतज्ञो नृत्यकर्ता देशांतरं गच्छेन्नृत्यगीते
न धनार्जनं जीविका॥ कुशीलव भवारणः॥३९॥ क्षत्रिणी वैश्या मागधिका जाता शूद्रात् वैश्यायामायोगवो जातस्तयोर्भद्रकुंराः

(७)

जाति-
६

पुत्रोजातःसवर्णबाह्योसंगीतवेत्तातेनकांतानांनृत्यशालायांतासांनृत्यगीतंसम्यकसंशयेत्तत्रचसंगीतंभरतशास्त्रात्॥
गीतंवाद्यंचनृत्यंचत्रयंसंगीतमुच्यते॥संगीतशब्दोगीतस्यकेवलस्यनगीयते॥सुरकुमारंभवेल्लास्यंउध्दवंतांडवंविदुः॥
तांडवंपदपाठाद्यैर्लास्यंरसमाश्रितं॥दृष्टिहस्तकपादाद्यैर्भ्रमरीचारिकादिभिः॥भरकुंशोनटवा॥४०॥भरकुंशःरणस्त्र
भावावं॥अभीरनर्तकाभ्यांयोजातःनिर्मंडलिकःतस्यशरशाकंकपत्रैश्चरचनात्तस्यजीविका॥निर्मंडलकःशरकर्त्तालो
केसरकारः॥४१॥कायस्थकन्यायांमालाकाराज्जातःसगालिकस्तत्कर्मस्फटिकमणिकरंडानांगजदंतानांकर्तासशूद्रा
न्नीच॥मणिविक्रयस्तस्यवृत्तिः॥लोकेगालिकामणियारी॥४२॥क्षत्रिणीवैश्यात्बंद्दिनीजातासाद्विजात्शालमलमस्त
नसशाम्लतांबूलवल्लीवैधाय॥लोकेपानाटी॥४३॥क्षत्रिणीमल्लात्झिलिध्रोजातःसशूद्रार्धीनस्तत्कर्मवर्णानामंग
मर्दनंकार्यंसावृत्तिः॥लोकेझिलिध्रोमर्दनी॥४४॥झिलिध्रक्षत्रिणीभ्यांनटसंज्ञकोजातःसशूद्रान्नीचनटकर्मजीवीत
स्यनामकोल्हाटीबहुरूपीअस्यकर्मकर्तासततस्मः॥नटालोकेकोल्हाटीबहुरूपी॥४५॥ब्राह्मण्यांवैश्यादुदेहकोजातः
सशूद्राअंधसिकंपुत्रंलेभेतत्कर्मनानाविधान्यन्नानिकृत्वाविपणींगत्वाविक्रयेतधनंतज्जीविका॥आंधसिकोलोके
राधवेणी॥४६॥वैश्यात्शूद्रायांकासारिणीजातासाशूद्रात्वत्सकमसूतसवत्सकःशूद्राधीनस्तत्कर्मगाःशाडूले
चारयेत्पत्रंत्रगवांनयनंगोरक्षेक्षणंधनंतस्यजीविका॥वत्सकोलोकेगोवारी॥४७॥वेदृव्रब्राह्मणगायकेषुद्वितीय

६

(7A)

श्वावर्तकः सकटधानैर्वेष्टुवेनगुप्तां ब्राह्मणींगतस्तस्मा जातछागलिकः सशूद्राधीनः तत्कर्मछागानांपालनेनते
षांविक्रयस्तल्लोमविक्रयेण जीविका लोके छागलिका रेवका ॥४८॥ मंगुस्तावंडिकोसेरंध्र्योर्योजातः सराज्ञांश
य्यापालकस्तेनशय्यास्तरणं कर्तव्यं ॥ राज्ञोलब्ध्यधनंतस्यजीविका ॥४९॥ शय्यापालकः शेजवळा ॥ आरूढपति
तज्ञातकर्मचांडालस्तस्यस्त्रीपुष्पशेखरवेष्टुवेन संगतातयोर्जातश्वांशकमंडलीकः सराज्ञांशुनांपालकः शु
नांवर्णाश्चनामानि ॥ मानसोल्लासात् ॥ आंध्रदेशसमुद्भूताः शुनकावनवासजाः ॥ त्रैवर्गादुग्धपादाश्चतथाकल्हा
टदेशजाः ॥ अभीरासेउणाश्चैवकण्हेराष्ट्रसिंधुका ॥ वेदर्भोरुळाकनीराश्चवत्तापीतटसमुद्भवाः ॥ श्वेतरक्ताः पीतक्र
ष्णाब्राह्मणावर्णतः क्रमात् ॥ इतिमंडलिकः शुनां रक्षकः ॥५०॥ वाक्यांतरेकर्मचांडालवानतागोडस्त्री ॥ वैश्यस्त्री
शूद्राद्दायोगवोजातः सशूद्राज्जीचः तत्कर्मपाथोपक्वानां चूर्णनसंयोजनंघट्टनंभूम्यांश्चकर्तासाजीविकालोके
आयोगवः पाथरटः टूटारा ॥५१॥ बंदिनीशूद्रसंयोगात्सिंदोलाभिधोजातः सरंगावतारी चतुर्वर्णविहीनः मंजी
रंगणतेनवस्त्राणि विचित्राणिकर्तव्यानिसएव सूचिकस्तेनसूच्यावस्त्राणांकंचुकीकंचुकादीनिकुर्यात् ॥ तस्यनंत
द्रुतिः ॥ रंगारी ॥ शिंपी ॥ शिंदोलकस्यनामद्वयंएतौद्वौ ॥५२॥ निषादीशूद्राद्योजातः सक्रोधकुक्कुटकोद्विसंज्ञकः टंकशा
लासुनाणकानां विधायः जीवनंतस्यधातूनांसोमसजेः समः ॥ तेचधातवोयथा ॥ स्वर्णारौप्यताम्रनागगवंगकांत्तचत्री

(४)

जाति॰

क्षणं॥ पंडुरमष्टमंलोहकांस्यारंपंचकंत्रिधा॥ उपलोहंत्रिधाख्यातंमंडूरंलोहकीटकं॥ मणंतिमंडुरंकेचिदुपलोहंच
तुर्थकं॥ पंचकंपंचलोहंचलोकेपंचरसास्मृताः॥ इतिकुकुटःटंकशाळी॥५४॥ मागधीक्षत्रियाभ्यांउत्पन्नोजा
तःसलोहकारःसोंत्यजादुत्तमः॥ वर्णेभ्योहीनस्तस्यलोहकर्मप्रसिध्यतत्रुतत्रशस्त्रेणरिपोर्नाशस्तस्यायंगुणःतत्रु
तत्रशस्त्रेणस्वस्यापिमरणंभवत्ययंदोषः॥ लोकेउल्मुकोलोहकारः॥५५॥ उग्रास्त्रीवैदेहाज्जातोमंजुकसंज्ञकःसरज
कःग्रामांत्यजेषुप्रथमस्तत्कर्मक्षारेणवस्त्रनिर्णेजनमात्र वस्त्रधर्यैकर्तव्यंतधनेनजीवनं॥ मंजुकोरजकः॥५६॥ उ
ग्रापारसवाभ्यांमौकलिकोजातःसोंत्यजादुत्तमस्त कर्मयंत्रेणतिलहिंसयातैलंनिष्कासनीयंयंत्रशब्दश्चतुर्वर्णै
र्नश्रोतव्यस्तस्मान्नगराद्बहिर्निवास्यः॥ तथाचस्मृ ति॥ तैलयंत्रेक्षयंत्राणांयावच्छब्दःप्रवर्तते॥ तावत्कर्मनकुर्वी
तशूद्रस्यपतितस्यच॥ उग्रारजपूतस्त्रीपारसवस्य कारः॥ मौलिकःतेली॥५७॥ रथकारवनिताअयोगवात्सूत्र
धारोजातःसर्गेनराद्बाह्यःतत्कर्मजायाजीवजलमंडपिकादीनिस्तंभसूत्राणिचराज्ञांनागराणांविस्मयकारीणिर्
निर्मीयेत्॥ चतुर्विधैरंगहारैस्तन्नाट्यकौतुकेनराज्ञांलोकेभ्यश्चधनयाचाकर्तव्यासाजीविकातेचांगहाराभरतात्॥ आं
गिकोवाचिकश्चैवआहार्यःसात्विकस्तथा॥ चत्वारोंगहराःप्रोक्तानाट्यशास्त्रविशारदैः रथकारस्तुसुतारस्त्री॥ अयो
गवःपाथरटः॥ इतिसूत्रधारः॥५८॥ बहुरूपनाट्यलेखकोवा॥ कुक्कुटस्त्रीकुंभकारात्कुरविंदोजातस्तस्यकर्म

(8A)

पटोलकोशेयवस्त्रकर्तातद्वस्त्रविक्रयेणतज्जीविका॥कुरविंदपटवेक्करः॥कुकुटाटांकसालिकस्त्री॥कुंभारम
सिद्धः॥५९॥वेनवनितावर्तकाभ्यांजातःशाबरीकःसोंत्यजोंन्नीचःवस्त्रविधायकःवेनस्त्रीचंद्रावळिकाआवर्त
केवेखवद्विजः॥शाबरिकःसाकी॥६०॥अभीरकुकुटाभ्यांसोस्विरोजातस्तस्यवस्त्रकरणंजीविकातद्वैपरीत्यक
र्मणानीलीकर्ता॥सोस्विरःकोष्टाकर्मणानीलारीसएवोक्तः॥६१॥भार्गीनापितयोर्जातःससाश्विल्यःसगुष्यके
शानांवपनकारकरजलूकाल्हेडोस्तुबीश्रृंगाणिरस्तुकुशोप्रयोजकः॥भार्गीमार्दलिकस्त्रीनापितःप्रसिद्धः॥
सोश्विल्योनिंद्यनापितप्रसंगेपूर्वमेवोक्तः॥६२॥जांघिकायांमैत्रेयाज्जातःसंबंधुळकःसर्वजातितोधमःस्वर्ण
कारविषेणायोहेमपश्यतितद्धूळीप्रक्षालनेनहेम[illegible]जनिष्कासनंसाजीविकालोकेबंधुळकोझारीजांघिकामणिका
रस्त्रीमैत्रेयःप्रातर्मंगलगायकः॥६४॥निषादीपौष्टिकाभ्यांपांसुळोजातःसशाणसूत्रविधायकःसगोणपट्टानां
कर्तानिषादीपापर्धिकस्त्रीपौष्टिकोडोळावाहिकःपांसुळकःभामटः॥६५॥भंजकंठोतद्छागल्यांऔरभ्रोजातः
सऊर्णापटानांकर्तामेषीमेषपालनंतेनकर्तव्यंतद्विक्रयधनेनवृत्तिः॥शौळिकस्त्रीभंजकंठोद्विजोगायकः॥औ
रभ्रोधणगरः॥६६॥आवर्तवनितायांक्षेमकात्स्थूलसऊष्ट्रपालकः॥तद्दधिदुग्धविक्रयस्तेनकर्तव्यःसोजीविका॥आवर्त
केवेरूवद्विजस्त्रीक्षेमकोदास्ठःमहागुरीकल्हेकरः॥६७॥आवर्तकस्त्रीमल्लुात्त॥रोमिकसंज्ञकमत्स्थूलमक्षारो

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(९)

जाति· ९

रकप्रसाधनेनभूमिजं लवणं करोतितत्पनेनतस्यजीविकारोमिः लोणारी॥६८॥ वैश्यस्त्रीशूद्राद्याः आयोगविकाजा
तासायोगवीब्राह्मणात्धिग्वाणसंज्ञंपुत्रंप्रसूतसाधिग्वाणो अश्वानांचर्मपल्याणादिशोभाकारकः लोके मोचीजिन
गरधिग्वाणः॥६९॥ कारावारीचर्मकारस्त्रीवैदेहाद्यंपुत्रंसूतेसभेदसंज्ञकः अंत्यजादधिकोमांसजीविकाननवासी
लोकेभेदसंज्ञागोंडेः॥७०॥ आयोगवीपारसवाभ्यांयोजातः सकैवर्तकोंत्यजान्नीचः जालेनमत्स्यादीनजलचरान्हत्वा
कुटुंबंपोषयेत्॥ नाव्याचर्मप्रवहणेननद्यांवर्षासु ज[illegible]नानुत्तारयित्वातेभ्योधनेनतस्यजीविकाकैवर्त्तकोढीवरः॥७१॥
विप्रः संन्यासं गृहीत्वास्यत्काविषयलोल्यात् रंडांबोह[illegible]तस्यापुत्रंजनयित्वातस्यपुत्रोदोलसंज्ञकः कर्मचांडाल
स्तासितामसुरीआरूढपतितः कर्मचांडालस्पर्शेमिह[illegible]सम: तत्कर्मवापीकूपतडागप्रवाहानांखननंपाषाणविक्र
यश्चजीविकाकर्मचांडालः लोकेवडेबलदार॥७२॥[illegible]जातः निषादो सपुल्कसोंत्यजातिसमः॥ आरण्यजीवम
रणेनतस्यजीविकानिषादः पारधीतत्सिताश्येनपक्षाणांपोषधिकातस्यापरजीविकातेश्येनामानसोल्हासात्॥ शालि
वाजावडालंगुड्जिकोरंगणस्तथा॥ सवर्णोवेत्रपरोगृध्रस्तथायमलकच्छकः॥ पंजकालवहालावाः श्येनानांजातयस्र
चिमाः॥ पुल्कसः कोळी॥७३॥ निषादीधिग्वाणाभ्यांजातः कारावारसंज्ञकः सोंत्यजान्नीचः तत्कर्मोपानच्चर्मी
गत्राणपादत्राणादिसकर्मकर्तागोमहिष्यादिचर्मणीतस्यजीविकालोकेकारवारश्चर्मकारः॥७४॥ अभीरीवेनसंयो ९

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and ... Joint project ...

(9A)

गात्सोण्डकोजातःसत्रिविधमद्यकर्ता गौडीपैष्टीमाध्वी कादंबरीसुरांकृत्वातासांविक्रयेणधनंसाजीविका॥ लोकेसो
ण्डकः कलालसरेकरः॥७५॥ अभीरीगोकिणीवैनोलाघवी॥ कैवर्तजांधिकाभ्यामंगुष्ठोजातःसचूर्णखटकान्स्फो
टयेत्॥ चूर्णकृत्वाविक्रयेत्॥ तस्यनवृत्तिः॥ मंगुष्ठःचुनाडा॥७६॥ धिग्वाणिकाकुंभकाराज्जातःसचित्रकारःचि
त्राणिविचित्राणिलेखयेत्॥ घटान्विरचयेत्॥ सवर्णाद्यःचित्रलक्षणंमानसोल्लासात् विचित्रंतद्द्विधंप्रोक्तंरेखा
रससमाश्रितं॥ भित्तिलेख्यविभागेषुतद्भवेत्प्रातुराभकं॥ चित्रकारःचितारी॥७७॥ कुरुविंदास्त्रीधिवराल्किंशुकोजा
तःसवंशपात्रकर्ता असोग्रामांत्यजःकुरुविंदपट[illegible]॥ धीवरःप्रसिद्धः॥ किंसुकःबुरुडः॥७८॥ वैदेही निषा
दादहितुंडकंसूतेसोत्यजातिसमः॥ महाफणिनकरंडे[illegible]संधृग्रहीत्वालोकान्नटतिफणिंदर्शयित्वायाचेत्सा वृत्तिः॥
अहितुंडकःगारुडी॥७९॥ धिग्वाणिकायोगवांजातःसदुर्भरसंज्ञकःसचर्मछागलाःकरपात्राणि चर्मपाकुर्या
द्विक्रयेत्॥ सोत्यजेषुमुख्यः॥ दुर्भरःढोर॥८०॥ दासस्त्रीकर्मचांडालात्सौनिकोजातःसमेषाजमांसविक्रयीतस्यैनन
वृत्तिः॥ सौनिकःखाटिकः॥८१॥ व्याधाधितुंडिकाभ्यांयोजातःसघोलिकसंज्ञकःसमूषकहंताततन्मांसजीवीयेभूमिबि
लवासिनोलोकानांगृहेसंतितेनतेमारणीयास्तेभ्योधनार्जयंवृत्तिः॥ गारुडस्त्रीव्याधःप्रसिद्धः॥ घोलिकःमूषकहंता॥
॥८२॥ पुल्कसीपांसुकादंत्यावसायिकंपुत्रमसूतसराजतुरगाणांशिक्षयेत्॥ तस्यसाजीवनवृत्तिःपुल्कसस्त्रीकोलिणी

(१०)

जाति·

१

पांसुकोगोणपट्टकर्त्ता॥ शाखित्यः अश्वशिक्षकः॥ लोके चाबुकस्वारः॥ ८३॥ ब्राह्मण्यां शूद्रात् चांडालो जातः सर्वेषां तत
स्पर्शात्सचैलं स्नानं स नगराद्बाह्यः येन केनापराधिन स्तेन वध्याः तेषां वस्त्राण्याहरणं साजीविका॥ इति चंडालः॥ मेदवंशे शस्य
स्त्री आंध्रेण संगता रहः तयोर्जातो यवनस्तुरुष्कः॥ तस्माद्ब्राह्मण्यां चांडालस्त्वन्यो नास्ति सोतिनिष्ठुरः॥ म्लेंछदेशे गोवधक
र्ता तुरष्कः॥ लोके तुरुकः॥ ८५॥ सैरंध्रसंगतो सहदृतैव पाठः॥ सैरंध्रामर्दनी॥ ननीचो यवना सैरंध्र इति वचनात् श्वपाको व
रिष्टः॥ स कालः पक्वम्रतपशुमांसभक्षकः॥ जीवपशुमांसभक्षक भक्षको यवनश्वपाकान्नीचः इति वनः॥ चंडालः पुल्कसी
संगात्॥ श्वपाको जातः स नगरस्थानात् स्वस्तु येषां यः मृतगोमहिषादीनां तेन नगराद्बहिर्निवासं कर्तव्यं तस्य साजीविका॥ पु
ल्कसी कीकिनी चंडालः प्रसिद्धः॥ श्वपाकः महारः॥ ८६॥ निषाद्यां चंडालात् डोंबसंज्ञको जातः सोस्यावसायी श्मशाननि
लयः श्मशानं रक्षयेत्॥ यः कोपि म्रतस्य वस्त्राहरणं चिताकाष्ठानि संगरच्यत द्विक्रयेण जीविका निषादी पापर्धिक स्त्री चं
डालः प्रसिद्धः॥ अंत्यावसाई डोंबः॥ ८७॥ आंध्रवनिता चंडालात् प्लवसंज्ञको जातः हाडी अश्वोष्ट्रगर्द्दभानां म्रतानां नग
राद्बहिर्निर्धरणं कर्तव्यं तन्मांसभक्षणं जीविका॥ अंधस्त्री पापर्धिका चंडालः प्रसिद्धः॥ इति प्लवः॥ ८८॥ मेदवनिता चंडा
लाज्जातः श्वपचस्तस्यैव तस्य नाम स्वपाकाजातः श्वपचः तस्य कर्म साङ्गगोचर्मरज्जुकरणं साहसकारकः॥ मनुः॥ मनु
ष्यमारणं चौर्यं परदाराभिमर्शनं॥ गृहदाहादिकरणं साहसं स्याच्चतुर्विधं॥ मेदभार्या गोंडस्त्री चंडालः॥ प्रसिद्धः॥ श्व १

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(10A)

पचमांग॥४९॥गोपीनाथेनया:प्रोक्तामिश्रसंकरजातय:॥ताएवोक्तामयाचात्रनन्यूनाश्चततोधिका:॥इतिजातय:स
माप्ता:॥ ॥अथचंडालधर्मा:॥चंडाल:श्वपचस्त्रीकांचलोहविभूषणं॥नागवंगककांस्यानांवलयानीहधातुत:॥व
सनंचोर्णपट्टस्यतेषांरात्रिप्रचारणं॥मांजिष्ठवस्त्रंशुक्लंचक्षौमंवत्साधुवस्त्रत:॥नतेषांवसनंयोग्यंकंबलस्यचयद्भवेत्॥
दिवायदातेगच्छंतेनगरंकार्यगौरवात्॥शिवोक्तीसमुच्चार्यसंकुचंद्राद्विरेखांकित:॥वर्णकपर्दिकांबध्वाश्वगर्दभवाथि
न:॥हस्तिकाकशिरवांधृत्वास्वजातिख्यातिहेतवे॥एतत्प्रकरणंतेषामाजीवंसंप्रकीर्तितं॥ ॥इतिचंडालानांतत्स्त्रीणांध
र्मा:॥ ॥एवंचंडालपर्यंताब्राह्मणाद्या:प्रकीर्तिता:॥प्रतिलोमानुलोमाभ्यांस्फुटा:संकरजातय:॥तासांधर्मादिकर्मादि
जीवनायपृथक्पृथक्॥ ॥इतिश्रीगोपीनाथकृतजातिविवेकानुसारीजातिदर्पण:समाप्तिमगमत्॥ ॥छ॥ छ ॥
अथजातिनामानुक्रमणिकालिख्यते॥ ॥ताश्चजातय:॥ब्राह्मणक्षत्रियाविशोद्विजातयस्त्रय:॥एकजातिश्शूद्र:॥एवंचत्वा
र:वर्णा:॥वर्णेभ्य:प्रतिलोमानुलोमाद्वादश॥तेषांनामानि॥मूर्धावसिक्त:॥अंबष्ट:॥निषाद:॥माहिष्य:॥उग्र:॥कर
ण:॥एतेअनुलोमा:षट्॥ ॥अयोगव:क्षत्ताचंडाल:॥मागध:॥वैदेह:॥सूत:॥एतेप्रतिलोमा:षट्॥ ॥मनुक्तादशपुत्रा
श्च॥औरस:॥क्षेत्रज:॥दत्तक:॥कृत्रिम:॥गूढोत्पन्न:॥अपविद्ध:॥कानीन:॥सहोढज:॥क्रीत:॥पौनर्भव:॥एतेदश॥कुं १०
डगोलककौंडो॥वर्ण॥४॥प्रतिलोमानुलोमाद्वादश॥१२॥कुंडगोलककौंडोएतेष्टादश॥१८॥इदंपुस्तकंसमाप्तं॥छ॥ ॥छ॥

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com